

tani. De ne hogy a vár átadása által a török gyanuját felidéz-
zék, kívánja ő is Várad kiürítését, mely úgy is tarthatatlan, s
hogy így költsönös csere látszata legyen a budai basa előtt ezen
dolognak.¹⁾ Illésházy és társának csakugyan sikerült az annyira szí-
vökre kötött várat megmenteni.

Január 7-én kezdődött meg a tárgyalás bent a várban. Má-
tyás biztosai voltak: Forgách Ferencz, nyitrai püspök és can-
cellár, Trautson Pál, Preiner Sigfrid, Turzó György, Révay Pé-
ter, Khrenberg Ulrich tudor, Lippai János, Forgách Zsigmond,
Nagy Mihály és Gallo Caesár.²⁾ Ezek először is hatalmas di-
dacticai szónoklatot tartottak, hogy mennyire nem szabad és minő
vétek alattvalónak a törvényes király ellen fegyvert fogni, és a
keresztyénség romlására munkálni. Erre felelt Illésházy: részle-
tesen elmondván, hogy mikép üldözték törvény helyett fegyver-
rel a nemzet igen sok tagját, a többek közt őt is, felsorolta a
Básta hallatlan tetteit s más számtalan sérelmeket, mik végre
kényszerítették a nemzetet, hogy fegyverhez nyuljon, mit ilyen
esetekben a törvény is megenged. Midőn utóljára felemlítette,
hogy a haza és a magyar nemzet jövője követelte a pogány se-
gély igénybe vételét, többet senki sem szólott ellene e tárgyban.
Azután elékérték meghatalmazásukat. Heves vita fejlődött e fe-
lett. A biztosok haszontalannak állítottak minden egyezkedést,
mert a teljhatalom csak a fejedelemtől van kiállítva, nem egy-
szersmind az országtól is. Illésházy felelt erre is, szépen és kis-
sé hevesen, azzal végezőn beszédét, „hogy ha nem akarnak
meghinni, azon úton vissza megyek, az kin jüttem.”⁴ Utóljára
Mátyás intézte el a kérdést azon izenetével, hogy elismeri a
meghatalmazás érvényességét.³⁾

(Folytatása következik.)

Epikuros tana az örök megsemmisülésről.

Post equitem sedet atra Cura.

Horatius: Carm. III. 1. 40.

Az örök kérdést, mely megoldhatlansága miatt megdöb-
bentő alakban vetődik föl minden sir-nyitáskor, kínos szoron-
gással tölt el kedves szeretetteink ravatala fölött; elrabolja gyak-
ran életünk derűjét, mérget tölt a kék poharába: a halál tragi-
kus kérdését úgy megoldani, hogy a megoldás végleges és egy-

¹⁾ Tört. Tár. 1878. 50—53. l.

²⁾ Illésházy levele Mailáthnál, Geschichte der Magyaren. IV. k. 35. l.

³⁾ Illésházy levele Mailáthnál. IV. k. 35. l.

szersmind megnyugtató legyen; a bizonyosság kibékítő hatásával hasson az emberi szívre: merész feladat, ha sikerül, nagy jótémény, talán a legnagyobb áldás: mert érteni a halált részben arra vezet, hogy őrtsük az életet és érteni az életet nem ezélja-é öröktől fogva az emberi elmének? E feladat megoldására vállalkozott Epikuros és hívci teljes meggyőződéssel állíták, hogy ez isteni férfiú, vagy mint Lucretius nevezi, ez isten azt meg is oldotta. Megszabadított a vallás nyügeitől, a halálról költött mesék rémeitől, a megsemmisüléssel kibékített; ő az emberiség legnagyobb megvigasztalója; mert az emberiség beköthetetlen sebéből: az enyészet gondolatától gyógyított meg. És minő bűvös szer által? Megnyugtadni kívánta a megsemmisülés gondolatával, mert azt állítá, hogy az életet nem élvezheti nyugodtan az, kit a sir után következő állapot kérdése aggaszt, ki az örök életet reméli megvásárolni ez élet örömeinek fölládozása által; kire nézve a jövő pillanatra gondolás észmízi fel a jelenvalót, kit üldöz a haláltól való félelem lépten-nyomon; kimenekülni nem bir a mulandóság kinzó gondolatától; mert nem bir elég józansággal arra, hogy lemondjon a jövő életről. Áldoz, remegve kérleli az isteneket, esakhogy még ez életben nyerjen zálogot a jövő élet felől. Töpreng, babonás aggályok martalékaúl esik; mert elég balga hinni az emberi szellem örök életében. Ezért van az, hogy e gond „Semmi gyönyört szűzen s tisztán élvezni nem enged“ mint Lucretius, Epikuros e leghivebb és legrajongóbb tisztelője és költői tolmácsa kifejezi. Ugy vagyunk mint gyermekek, kik a sötétben félnek, a sir homálya életünkre borul és reszketünk. Epikuros azért hirdeté tanát, hogy birjunk elég bölcseséggel és a mi föbb, elég bátorsággal lemondani a sir után minden reményről.

Lucretius tanköltevényét végig olvasva, fokozódó csodálkozással tölt el az azon előmlő fenséges nyugalom, meglep azon lév, melylyel magasztalja mesterét, Epikurost, ki szerinte nagyobb jótévője az emberiségnek még Heraklesnél is, mert míg ez a földet csak külső látható szörnyektől tisztítá meg, ő a legkinzóbb láthatatlanul marezangoló aggályoktól, a vallás babonáitól mentett meg. Lucretius nem könnyen érthető, sok helyt száraz, minden költői ízt nélkülöző, de egészében magvas, emelkedett és néhol a fenség körébe mozgó költeménye élenken tükrözi vissza azon rendkívüli hatást, melyet Epikuros bölcsészete költött mindenütt, de kivált Róma előkelő köreiben. A föld minden részéből Rómába beszívárgott különböző vallásos és bölcselmi nézetek, babonás meggyőződések, vallási aggályok és félelmek propagandájával szemben, mely a római társadalmat minden oldalról anynyival sikeresebben megtámad-

hatá, mert a tudományos képzettség fölötté alanti fokon állott, Epikuros tana mint az élet tudománya, mint a boldogság legbiztatóbb útja úgy fogadtatott és csakhamar a finomabb, műveltebb körök bölcselemi nézetévé vált. Csak az Augustus korabeli költőket kell olvasnunk, hogy ez állítás igazságáról meggyőződjünk. A gyakorlati rómainak tetszett az a bölcselem, mely gyakorlati volt első sorban; mely a hatalom és vagyon élvezésére hívta föl, mely még a bölcseletet legkomolyabb, legmélyebb kutatást igénylő kérdéseivel is csak azért foglalkozott, hogy józan skepticismusával az ezen kérdések által okozott aggodalmak és gondoktól megszabadítsa a lelket, mely a természetet is csak azért kutatá, mert a természet helyes felfogása nem engedi, hogy a természetben működő erők helyett személyes alakokkal bíró és életünkbe untalan benyúló égi hatalmaktól tartssunk. Mosolyra vonulnak ajkaink, ha azon hajoknál fogott magyarázatokat olvassuk Lukretiusnál, melyekkel a természet jelenségeit Epikuros szellemében igyekszik megmagyarázni és mindig csak azon tiszteletre méltó törekvés éjt gondolkodóba, mely abban nyilvánul, hogy az emberiséget az élet élvezésére törekszik e tan rábírn. Jól mondja Lewes, hogy Epikuros szerint a bölcselem az élet tudománya és művészete, nem pedig az igazság művészete.

Nem is kell bővebben kiterjeszkednünk azon sajátos viszonyra, mely volt az ókori bölcselet és a társadalom közt. A bölcseleti iskolák a későbbi keresztyén szektákhoz voltak hasonlíthatók. Az életet irányzani volt főadatuk; a legfőbb jó meghatározása volt legközvetlenebb kutatásuk tárgya; Szokrates szenvedélyes társadalom-javító irányát követték és így a legellentétesebb iskolák vetélkedve iparkodtak meghódítani a görög és római társadalmat. Ily szempontból ítélve meg Epikuros életnézetének derűtsége, jellemének tiszta, fenkölt iránya; a köréje csoportosult tisztelők és barátok iránta tanusított rajongása, az epikureusi kertekben folyt vidám és a dolgok legmélyebb titkaiba beható társalgásának emléke még évszázak múlva is hódított híveket. Ki az élet-derű fényben egyszer lelkét megfüröszte, nem egykönnyen szabadult ez iskola mindent racionális elvekkel megmagyarázó, de főképen a halál és sír kérdését látszólag oly végleges alakban megfejtő tanaitól. Ugyazólván maga ez iskola által felköltött nyugodt, derült hangulat vált leghatalmasb terjesztőjévé még azon kérdésekben is ez iskola tanainak, melyeket a gyermekes következetlenség szeretetreméltó zürzavarával fődözött be megfejtés helyett. Természetesen ez iskolát csak korához viszonyítva, csak ellenfeleivel szembe téve ítélni lehetjük meg és nem a mai bölcselet haladottabb állás-

pontjáról. Epikuros moralját is csak azon kor társadalmi és erkölesi viszonyainak vizsgálása és megértése alapján ítélni lehetjük meg igazságosan; de azon kérdés, melyet ez alkalommal főképen Caro francia bölcsező egy szép tanulmánya nyomán, az akkor fölvetett alakjában föladata sorainak ismertetni, egyzersmind Epikuros vigasztalása, melyet e mély homályú kérdés végleges megoldásával nyújt, még ma is korszerű. Caro a „Revue des Deux Mondes“ novemberi füzetében írt tanulmánya, Lucretiusnak a „Természetről“ czimű nagy szabású tankölteménye, Lewes bölcsezzettörténeti műve a halál kérdését kivált lélektani szempontból oly érdekes alakban veti föl, hogy annak ismertetését nem csak a tudomány, de erkölesi szempontból is igen fontosnak tartom és a vele való foglalkozásra maga e kérdés önkénytelenül hív föl mindenkit; hiszen nostra res agitur, mint a Vezuv hegyén állott emlékjel fölirata mondja: a megsemmisülés fenyegető túzlávája mindenkit fenyeget egyaránt ma is.

I.

Carot tanulmánya írására egy fiatal francia tudós, Guyau ur által közzétett és az erkölesi és politikai tudományok akadémiaja által megkoszorúzott ily czimű műve: „Epikuros erkölestana és viszonya a korabeli bölcselemi tanokhoz“ adott alkalmat. Az Epikuros iskolája és különösen a stoa bölesei közt folyt szenvedélyes küzdelemnek, melyet Martha Lucretius művéről és Boissier a „Rómaiak Vallása“-ról írott műveikben egész kiterjedésében élénken rajzolnak, csak is egy mozzanatát: a halál kérdését veszi beható vizsgálat alá. E kérdést Lucretius említett tankölteményének III. énekében tárgyalja, melyben a lélek és elme (anima et animus) testi mi voltát, születését, növekvését, szenvedését és örök elenyészését és ez enyészetben rejlő vigasztaló, gyógyító hatást fejtegeti. Csodálkozik a jövő élet szívós hitén.

„Mily gonosz életvágy képes készíteni az embert“ sohajt föl és feleli, hogy ez ösztön okoskodással el nem csitítható. A halál kérdése a bölcselemi és vallásos elmélkedések örök tárgya. „Az élet legkomolyabb cselekvénye a halál“ mondja Caro. Attól függ élet- világnézetünk, mint gondolkozunk a halálról. A legnagyobb lángesznek legszebb gondolatai e kérdésre adnak az ihlet pillanatában, a költői alkotás világos látásával észlelt gondolatokat. Sőt Fustel de Coulanges a Cité antique czimű művében azt tünteti ki, hogy az Aryáknál a valóság első alakja a halottak tisztelete volt. „Talán — így szól —

a halál szemléleténél ébredt föl legelőször az emberben a természetfölöttinek gondolata és támadt a remény, hogy azon túl is van még létezés, min az enyészet képe ül. A halál az első talány; ez az embert a többi rejtély kutatására serkenté. A láthatóról a láthatatlanra, a mulandóról az örökkévalóra, az emberiről az istenire emelkedett gondolata. Schopenhauer is mély jelentőségű szavakkal fejezi ki ugyan ez eszmét: „A halál a bölcsészet teremtő ihlet-adója, Musagetese. Nélküle aligha böleselkedett volna az ember.“

Még azon bámulatot is mely Aristoteles szerint a böleselkedés kiinduló pontja volt, aligha nem az embernek az élet-hez való azon vak ragaszkodása költé föl, mely oly elválhatatlan lényegünktől, mint árny a testtől. Évszázakon át a megoldások e két főre vihetők vissza: a halál vagy a létezés egy új phasisa vagy örök megsemmisülés. E két ellentétes megoldás egyformán a gondok- és aggodalmaktól kívánja szellemünket megszabadítani; vagy az által, hogy a kiolthatatlanul természetünkben élő életvágyat kívánják az örök életről alkotott tan által kielégíteni, vagy az örök megsemmisülés tanítása által e vágyat kiirtani azért kívánják, mert szerencsétlen illúziók forrása.

A jövő életben vetett hit ellen legfigyelemreméltóbb küzdelmet az epikureisták vívtak. Törekvésükben az volt a fő czél és e tekintetben lélektani mély elműséget tanusítanak hogy logikai összfűggést, sőt szeretnöm e kifejezést használni: állandó, természetes eszmetársítási viszonyt hozzanak létre a megsemmisülés tana és az élet nyugalma közt. Legnagyobb diésekvésük abban állott, hogy megszabadítják az embert a síron túli állapot bizonytalansága által fölriasztott aggodalmaktól és rémektől.

Lucretius hat könyvből álló költeményében minden alkalmat megragad arra, hogy ezt a költői nyelv és műalkotás törvényeivel mit sem törődve újból meg újból kiemelje.

„Czélom a vallásnak nyügeitől szabadítani a lelket“ mondja egy helyen; a bölcsész nyugalmat a II. ének kezdetén megragadó színekkel festi; olyanúl tekint, mint a ki a tengerpartról nézi az élet tengerén a hajótörés vészzeitől remegő hajósok küzdelmét.

Oh boldogtalan emberi ész! oh vak hitű keblek!

Vajmi sötétség s menynyi veszély közt töl'i az élet

Ime parányi szakát!

igy sohajt föl, holott szerinte maga a természet tanítja meg az embert az élet titkára: a boldogságra, mely a fájdalom kerülésében áll. De kijelenti, hogy nem a puha kényelem, a sok vágy

és igény; de a kevéssel megelégedés adhatja meg az élet boldogságát. Melog költészettel rajzolja a gazdagság árnyoldalait, mely nem ment meg az aggályoktól mely arra késztet, hogy fényt, hatalmat szerezzünk telhetetlenül, holott a csergő patak mellett puha gyepre heverve le verőfényes napon derültebb órát töltötünk, mint

„Hogy ha kihimzett és csigavérszin szőnyeges ágyban
Fetrenszt,“

És más helyen is kimondja azon mély jelentésű életelvet, hogy az igazi boldogság nem a pillanat, hanem az egész élet élvezete. Az epikureizmus épen e gyakorlatias irányával hódított; nem csak igaznak, de hasznosnak is tűnt föl. Plato és Aristoteles keresték az igazat, hogy abból hozzák le a jót. Epikuros előbb a jót keresé, hogy az igazat föltalálhassa. Hogy ez eljárás menynyire befolyásolta ez iskola elméletét: azt nem is szükség kiemelnem. Caro szemébe állítja az epikureizmus ez utilitarius irányát Aristoteles ezen szép állításával: „A tudomány annál magasztosabb, mennél kevésbbé hasznos.“

És tulajdonképen ez irány vitte az epikureistákat arra is, hogy ők, kik a küzdelem nélküli nyugalmat keresték, kiknek eszményük a világ sorsával nem törődő boldog Jupiter volt, kik a politikai élet szinteréről, az államügyektől is azért vonultak félre, mert tartottak attól, hogy e nyugalmat fölzarvarja, hogy izgalmaival kiragadja őket az egyéni boldogság köréből, hiszen Cicerót a halál áldozatául dobta, míg Attikus politikai párttól tisztelt nyugalmas életet élvezett: egyetlen kérdésben szenvedélyes tusára keltek. E kérdés a halál kérdése. Nem tényleges nézetét tápláltak ők az embernek sfrontúli állapotáról, de hévvel tagadtak minden oly böleselmi, vallási vagy népszerű, kimondott vagy csak hallgatagon érzett és hitt nézetet, mely a siron túl életet, létezését hirdetett akár kecsegtető, akár elrémítő, riasztó alakban.

Az epikureistáknak két nézettel kellett szembe szállniok a halál kérdésében. Egyik Athén és Róma nemzeti vallásai és hagyományai által táplált nézet, mely egész súlyával nehezült a kedélyekre, a másik egy meghatározhatatlan, homályosabb, de épen ezért sokkal szívósabb nézet, mely a lelkeket inkább csak ösztön, mint határozott hit alakjában éjté foglyúl. És sajátosos tünemény. Míg a hivatalos vallással, a költők és theologusok nézeteivel, legendáival szemben könnyű volt a küzdelem, biztos a diadal, addig az emberi természethez mély gyökér-szálakkal tapadt élet-ösztönt, mely a halálban nem birt se-hogy sem megnyugodni, nem lehetett véglegesen legyőzni. E tünemény oka kimagyarázható, ha meggondoljuk, hogy a görög-

római theologia az isten-rendszert szeszélyes mesékből, mondákból úgy szötte egybe, hogy a képzelem, és nem az emberi természet mélyén mintegy sarkpontot képező erkölcsi törvényeinek hódolt. A görög-római istenek kalandjaiból — bár az eme kalandokat tartalmazó legendáknak van igen szép erkölcsi magvuk, jelvies jelentésük — elfordult a fejlettebb gondolkodás és finomabb érzés.

Csak Virgilius tevő meg azt a bámulatra méltó kísérletet Aeneise hatodik könyvében, hogy a népies legendákat erkölcsi tartalmassággal ruházza föl, fenkölt moralitás hordozóivá emelje és így egyszerre ragadja meg a képzelmet és erkölcsi érzésünket, egyszerre elégtse ki a böleselmi gondolkodást és az örök emberi érzést. Kísérlete tanuskodik arról, hogy az ókor e legkeresztyéniebb költője megérdemelte a szép kitüntetést: egy Dante kalauzává lenni a transcendentalis világban: de Virgilius elfogulatlan magyarázó ki is tüntetik azon öszszeférhetetlen elemeket, melyek Virgilius említett költeményében ellenmondásban vannak egymással. Bár e költőnél a nemzeti legendák képzelem-gazdag tartalma egybe olvadt Plato fenkölt eszményiségével; de fenkölt felfogása nem volt azon kor szellemével. hanem az egyéni gondolkodás és még inkább a mélyen érző költői kedély eszményies irányával öszszhangban. A képzelődést a halál utáni állapot riasztó módon rémekkel ijesztgeté. Róma a hatalom és fény tetőpontján, mikor már magasztos, nemzeties eszmékért nem harezolt többé, csak élvezni akart, de az élet-de-rüt elhomályosítá az enyészet árnya. Ezért volt korszerű Epikuros tana, ezért találta el a hangulatot Lucretius, midőn így szól:

„Ime a dolgok után, úgy vélem, az elme és a lélek
Lényét szükséges kiderítnem verseim által,
És tova ünöm azokból ama' pokloktóli félést,
Mely fenéig feldulja az emberi életet azza',
Hogy mindent a halál gyászával befeketít.“

Midőn Epikuros ez agyrémekek ellen indított harezot, nyert ügye volt a műveltebb köröknél, mert ezek csak megbotránkoztak a hivatalos vallás és a szertartások által táplált babonás nézetek fölött. A józan ész előtt az epikureizmus teljesen indokolt irány vala. Cicero sem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy e meséket kigúnyolja. Midőn a Tusculanac Disputationesben az epikureisták azon fentebb érintett dicsekvését említi föl, mintha ők a természet vizsgálása és helyes ismerete alapján megmentették volna a szellemet a legnagyobb zsarnoktól: a halál félelemtől, így kiált föl: „Minő félelemtől? Hol van még oly higeszű vén aszszony, ki az alvilág rémeitől megijedne?“

Ovidius így zeng:

Quid Stygia, quid tenebras, quid nomina vana timetis?

Plutarkhos maga is, ki platonikus és Apollo papja, dajkameséknek tartja a más világról elterjedt regéket. Epiktetos így kiált föl: „Nincs alvilág, nincs Akheron.“

Polybios föl is emeli kárhoztató szózatát kortársai azon meggondolatlan eljárása ellen, hogy a vallás kérdéseiben a magánéletben minden káros következmények nélkül gyakorolható szabadságot, a közélet terére is átviszik, holott itt a vallásos félelmek és aggályok fölötte nélkülözhetetlen eszközei a közrend és fegyelem fentartásának. Epikurosnak föllépése tehát a közvéleményre legfelebb politikai tekintetben hathatott volna károsan; de bírálatának érvei ellenállhatatlan erővel hatottak, kész elfogadtatásban részesültek. A metsző gúny helyett Lucretius már csak megvető mosolylyal bánik el a túlvilágról alkotott mesékkal; legfőlebb képes beszédeknek tekinti az egészet. Költeményének idéztem könyvében (a harmadikban) Tantalos kínját az alácsüngő szikla miatt, a haláltól való félelmet. Tityos marezangolítását a szenvedélyek kínzó ölyveit, Sisyphos hiábavaló fáradozását, a nagyravágyás izgalmaít, a Danaidák munkáját telhetetlenségünket példázó allegoriáknak tekinti.

„Így a bolondoknak leszen életük végre pokollá.“

Ez nem enged nyugodtan élnünk és kényszerít mint egy a halál kapui előtt vesztegelnünk (Leti portas cunctarier ante), mely helyet a derék Fábían, kinek lelkiismeretes és mély búvárlatokon alapuló fordítását használom idézeteimnél, szerény nézetem szerint a költői gondolat rovására fordítja így: „a halál kapuját zörgettetni velünk.“ Ha egy Ancus, egy Xerxes, egy Scipio, egy Homórosz, egy Demokritos és végre maga Epikuros is örök álmát aluszsza, miért kell a köznapi embernek életét élve halálra hasonlónvá tenni a szüntelen álmodozás által, miért csinál magának ezer meg ezer aggodalmat, miért fut a gondba kerülve a gondot, miért lesz épen a gond kerülése a legnagyobb gond? Egy orvosság van: a telhetetlen életszomját kioltani. Sajátságos vigasz! A szomjazónak azt tanácsolni, hogy ne szomjazzék, úgy alszik el szomja!

Исг. д. И. И. И.

(Folyt. köv.)

Szakosztályi üléseink köréből.

Az erd. muzeum-egylet történelmi szakosztálya 1878. oct. 12-én tartá meg alakuló gyűlését, számos tag közreműködésével s elnökévé Finály H. Lajost, tollvivőjévé Szász Bélát választván meg.